

Стаття надійшла до редакції 27.04.2017

Перевірено на плагіат 09.10.2017 р.

унікальність – 93.66%

УДК 801.654:81'373

ЛЕКСИЧНІ ТА МЕТРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ ГРИГОРІЯ БОГОСЛОВА

Кожушний Олег Володимирович, olorch@gmail.com

кандид. філол. наук, асистент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Інститут філології

У статті наведено результати аналізу лексичних та метричних особливостей поетичного мовлення Григорія Богослова. Зазначається, що, заперечуючи свою приналежність до язичницької літературної традиції і викриваючи її занепад, автор водночас насичує свої поетичні твори великою кількістю архаїчної, класичної й елліністичної лексики, немовби доводячи право християнства бути спадкоємцем язичницької культурної спадщини. Стверджується, що для відтворення християнської концептосфери в поетичній формі Григорій свідомо створив власний поетичний стиль, активно скориставшись при цьому надбанням античної літератури. Аналізується чотири основні розміри метричної організації поетичної тканини. Зазначається, що автор вправно володіє мистецтвом віршування, повністю підпорядковуючи його внутрішньому наповненню і демонструючи неабияку обізнаність в усіх сферах тогочасного інтелектуального життя. Звертається увага на наявність певних метричних “неточностей” в аналізованих текстах, зумовлених втратою фонетичної різниці між довгими та короткими голосними. Наголошується на необхідності створення словника мови Григорія Богослова.

Ключові слова: лексика, метрика, поетичне мовлення, літературна традиція, гекзаметр, елегійний дистих, ямбічний триметр, анакреонтів віри.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ И МЕТРИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭТИЧЕСКОГО ЯЗЫКА ГРИГОРИЯ БОГОСЛОВА

Кожушний О.В., olorch@gmail.com

канд. филол. наук, ассист.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,

Институт филологии

В статье представлены результаты анализа лексических и метрических особенностей поэтического речи Григория Богослова. Отмечается, что, отвергая свою принадлежность к языческой литературной традиции и обличая ее упадок, автор одновременно наполняет свои поэтические произведения большим числом архаической, классической и эллинистической лексики, как будто доказывая право

Problems of classical philology and neohellenic studies

© Kozhushnyi O., olorch@gmail.com

Lexical and Metric Peculiarities of Gregory Theologian's Poetical Language (in Ukrainian)

християнства бути восприємником язического культурного наслєддя. Утверджується, що для описання християнської концептосфери в поетической формє автор сознательно создал свой собственный поетический стиль, активно используя при этом достижения античной литературы. Анализируется четыре основные размера метрической организации поетической ткани. Отмечается, что автор умело владеет искусством стихосложения, полностью подчиняя его внутреннему наполнению и демонстрируя большую ознакомленность во всех сферах интеллектуальной жизни того времени. Обращается внимание на наличие определённых метрических “неточностей” в анализированных текстах, обусловленных утратой фонетической разницы между долгими и краткими гласными. Делается акцент на необходимости создания словаря языка Григория Богослова.

Ключевые слова: лексика, метрика, поетическая речь, литературная традиция, гекзаметр, элегический дистих, ямбический триметр, анакреонтический стих.

THE LEXICAL AND METRIC PECULIARITIES OF GREGORY THEOLOGIAN'S POETICAL LANGUAGE

Kozhushnyi O. V., olorch@gmail.com

PhD., assistant professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Filology

In the article the results of the analysis of lexical and metric peculiarities of Gregory Theologian's poetical language are given. It is noted that the author denies his belonging to the pagan literary tradition. He reveals its decay but at the same time he satiates his poetic works with a lot of archaic, classic and Hellenistic vocabulary as if proving the right of Christianity to inherit pagan cultural legacy. It is confirmed that the author created his own poetic style consciously in order to describe Christian sphere of concepts in a poetic form. He actively used the achievements of the ancient literature. Four main metres of the metric organization of the poetic cloth are analysed. The author is mentioned to be a skillful poet. He manages to subordinate his poetic art to its inner filling and demonstrates his great knowledge in all the spheres of the intellectual life of that time. There are several metric inaccuracies in the analysed texts caused by loss of phonetic difference between long and short vowels and the attention is attracted to them. The necessity of making the dictionary of Gregory Theologian's language is emphasized.

Key words: vocabulary, metrics, poetic speech, literary tradition, hexameter, elegiac distichus, iambic trimeter, anacreontic verse.

Не існує певних словників, які б докладно занотувували лексичні та синтаксичні особливості поетичних творів Григорія Богослова. Лише деякі слова були включені в Revised Supplement of LSJ (1996)¹, а в PGL² дослідник може знайти переважно теологічні елементи цієї лексики. Однак, якщо коротко

¹Liddell H. G. and Scott R. Liddell and Scott Greek-English Lexicon. Edition 9th with a Revised Supplement. Clarendon Press. Oxford. 1996.

²A Patristic Greek Lexicon, ed. G. W. H. Lampe (Oxford, 1968).

описати його поетичну мову, то, посилаючись на Сайкса [Sykes 1982, 1127], Сімелідіса [Simelidis 2009, 47–56] і власні спостереження, можна зазначити: використовуючи свою ґрунтовну обізнаність із цілими масивами відомих і невідомих для сучасного дослідника текстів, Григорій навпрочуд талановито «змішує» лексику Гомера і Гесіода, Порфірія і Каллімаха, так званих Сивілліних оракулів, Манефона, Асклепіада Самоського та ін. з виразами, запозиченими у грецьких філософів, взятих із Септуагінти або Нового Завіту.³ Кількість різноманітних алюзій, цитат і наслідувань в його роботах просто вражає. Мета такого оригінального еклектичного стилю така: висловити основні концепти християнського світогляду «авторитетною» мовою античної (і не лише античної) давнини, використати традиційний вокабуляр в абсолютно іншому контексті, закласти надійні підвалини для формування та розвитку нової (але збагаченої надбанням попередників!) культурно-освітньої традиції, яку християнство могло б протиставити елліністичній школі. Саме тому святитель, заперечуючи свою приналежність до язичницької літературної традиції і викриваючи її занепад, водночас насичує свої поетичні твори такою кількістю архаїчної, класичної й елліністичної лексики, немовби доводячи право християнства бути спадкоємцем язичницької культурної спадщини. За словами Сімелідіса, Григорій усіляко намагався знайти точки дотику язичництва і християнства: «Якщо Зевса могли називати Ὀψιμέδων, то і християни могли називати Бога Θεὸς μεύας, якщо язичницькі письменники створювали космогонії, то і він оспівував космічну гармонію, якщо язичницькі поети складали еротичні вірші, то і святитель Григорій робив те саме» [Simelidis 2009, 36]⁴. Зазначений дослідник наводить також приклади *hapaх legomena*⁵ у творіннях святителя, які, безумовно, розраховані на освіченого читача. Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що для відтворення християнської концептосфери в поетичній формі святитель Григорій Богослов свідомо створив власний поетичний стиль, активно скориставшись при цьому багатим надбанням античної літератури.

Щодо метричної форми організації поетичних творінь святителя, то тут слід, у першу чергу, послатися на праці П. Мааса [Maas 1962, 14] та Г. Агості–Ф. Гонеллі [Agosti–Gonelli 1995, 289–434], які докладно аналізують грецьку

³«Архаїчна форма слова», «епічно-іонійська форма слова», «поетична форма» — з цими та іншими коментарями до словникових статей доводиться постійно зіштовхуватися під час роботи з текстами Григорія Богослова.

⁴Пояснюючи далі свою думку, Сімелідіс наводить як приклад два слова: μίξις («змішування», «з'єднання») та πλέχθην («сплетіння», «бути сплетеним»). Наголошуючи на їх частому використанні античними поетами в сексуальному контексті, Сімелідіс стверджує, що святитель використовує саме цю лексику для того щоб провести паралель між відповідними людськими стосунками та своїм власним союзом із Богом у любові.

Посилаючись на Н. Уїлсона [Wilson 1970, 68–77], Сімелідіс пише: «The fact that some texts which he echoes are erotic (cleverly transformed) is particularly striking, and may throw some light on the tolerant attitude of the Byzantine Church towards the various kinds of classical texts» [Simelidis 2009, 9].

⁵ἅπαξ λεγόμενον — «Лише один раз сказане» — слово, яке зустрічається у певному корпусі текстів лише один раз.

метрику і порівнюють, зокрема, гекзаметр Григорія з гекзаметром інших християнських поетів. Ось найбільш часто вживані зразки гекзаметра, що зустрічаються в поезії Григорія Богослова: dddddd (31,69 %), sddddd (19,20 %), dsddd (15,22 %), dddsd (8,5 %). Кожен рядок у третій стопі містить також «чоловічу» (після п'ятої півстопи) або «жіночу» (після третього трохею) цезуру [Снелль 1999, 24; Звонська 2007, 635–636], серед яких переважає остання (78,82 %). Часто поруч із цезурою після п'ятої півстопи або після третього трохею святитель вживає так звану буколічну цезуру⁶ або дісрезу — цезуру після четвертої стопи, яка, не розтинаючи стопу, все-таки створює очікування, що вірш буде продовжено [Снелль 1999, 25]. Гекзаметр та елегійний дистих, який є поєднанням гекзаметра з пентаметром, це найбільш вживані поетом розміри. З 408 віршів цими розмірами написано 301 поезію. За кількістю строф, які складають загалом 17531, до цих метричних цифрових груп належить 9208 строф. Для ілюстрації цих розмірів подаємо тут одну з елегій святителя (№ 73, під назвою «Παρακλητικός» — «Елегія благальна»), яку перекладено нами розміром оригіналу — елегійним дистихом.

*1*Близько життєва розв'язка, і плавання зле я завершив,
кару я бачу уже за зlodіяння лихі:
тартар імлистий і плomінь, і темряву ночі глибоку,
викриту (бачу) ганьбу нині прихованих діл.
5 Але, Блаженний, помилуй і, хоча й пізно, вчини Ти
залишок мого життя добрим у ласці Твоїй.
Багато страждав я, й боюся, щоб грізні ваги правосуддя
не розпочали, Царю, мене переслідувать вже.
Сам понесу я свій жереб, переселяючись звідси,
10 бідам, що дух мій гнітять, віддамся з готовністю я.
Вам же, прийдешні, завіт мій: немає в житті цім утіхи,
жодної користі в нім, бо воно має кінець.

Іншим, також часто вживаним розміром поезій Григорія Богослова, є ямбічний триметр, яким написано 102 поезії (8147 строф). Як відомо, ямбічний катаlecticний триметр складається з шести ямбічних стоп: замість 1-ї, 3-ї, 5-ї можуть виступати спондеї; також у цих стопах зустрічаються дактилі, анапести, трибрахи. За літературних часів Григорія Назіанзіна ямбічний триметр був найбільш «модним» розміром, яким святитель послуговується навіть у так званій дидактичній поезії, для якої в давнину завжди слугував виключно дактилічний гекзаметр. Яскравими прикладами вживання ямбічного триметра є найбільші за обсягом поетичні творіння святителя: «Вірш, в якому святитель Григорій переповідає своє життя» — 1949 строф; «Про себе самого і про єпископів» — 836

⁶Називається так тому, що найчастіше зустрічається в буколіках Феокріта і Вергілія.

строф. З перекладених нами поезій як приклад хотілося б навести такий вірш: «Про людську суєтність».

*1 Хто, павутиння сплітаючи, до павуків є подібним,
хто глузує-знущається над в житті слабосилим,
нехай відають, що вітрами підносяться й обертаються легко
всі принади приємні такого життя «павутинного».*

*5 Хто сідалища має прикрашені (й трони)
і хто перевагами, що на них пролилися, зваблений, —
всі пильно погляньте на суд неминучий й останній,
що ніщо його жодним чином уникнуть не зможе.*

Лише 5 поезій святителя (176 строф) написано анакреонтичним розміром. Як відомо, анакреонтів вірш існує у двох «класичних» різновидах: акаталектичний диметр висхідних іоніків та одинадцятискладник на базі диметрахоріямбічного [Звонська 2007, 641]. Розмір, який використовує Григорій Богослов, дещо інший: $\cup \cup - \cup - \cup - -$. Це саме той музичний восьмискладник, який забезпечив успіх поезії Анакреонта на всі часи і спонукав багатьох авторів до наслідування [Sicking 1993, 124; Raven 1962, 85; Радциг 1982, 131–132]. Ми розглядаємо його як «анакластичний» варіант диметра висхідних іоніків. Цим розміром написано, зокрема, чи не найкращий із гімнів святителя: $\Upsilon\mu\nu\nu\sigma\ \pi\rho\acute{o}\sigma\tau\acute{o}\nu\ \Theta\epsilon\acute{o}\nu$ (№ 30). Ритм поетичної тканини — короткий, прозорий і простий — напрочуд вдало підходить для вираження всієї багатой палітри богословських концептів, образів і почуттів, до яких вдається святитель.

1 Дай прославити гімном — дай оспівати

*Тебе — Монарха безсмертного,
Тебе — Царя і Владику,
через Якого і гімн, і хвала,*

*5 через Якого і ангельські хори,
через Якого віки нескінченні,
через Якого сонечко сяє,
через Якого і місяця шлях,
і зірок велична краса,*

*10 через Якого людина свята
навчилася мислить священне,
і стала — розумна істота...*

Підсумовуючи сказане про технічно-метричну сторону поезії Григорія Богослова, варто зазначити, що вона не відрізняється оригінальністю. Автор вправно володіє мистецтвом віршування, повністю підпорядковуючи його внутрішньому наповненню і демонструючи неабияку обізнаність в усіх сферах тогочасного інтелектуального життя. Цікаво також зауважити, що в поетичних текстах святителя наявні певні метричні «неточності». Це можна пояснити тим,

що в IV столітті навіть такі освічені автори не відрізняли з фонетичної точки зору коротких голосних від довгих [Trypanis 1981, 385].

Наприкінці статті хотілося б упевнено зазначити: створення своєрідного «Словника мови Григорія Богослова» неабияк спростило б задачу для майбутніх поколінь перекладачів-дослідників творчості цього отця Церкви.

Література:

1. Звонська, Л. Л. Давньогрецька мова: підручник. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. — 711 с.
2. Радциг, С. И. История древнегреческой литературы: учебник. — 5-е изд. — М.: «Высшая школа», 1982. — 487 с.
3. Снелль, Бруно. Греческая метрика. — М.: «Греко-латинский кабинет» Ю. А. Шичалина, 1999. — 117 с.
4. Agosti, G.—Gonelli F. *Materiali per la storia dell'esametro nei poeti cristiani greci* // *Struttura e storia dell'esametro Greco* / M. Fantuzzi, R. Pretagostini, ed. R., 1995. Vol. 1 (*Studi di metrica classica*; 10).
5. Maas, P. *Greek Metre* / H. Lloyd-Jones, trans. Oxford, 1962. — 116 p.
6. Raven, D. S. *Greek Metre: An Introduction*. London, 1962. — 125 p.
7. Sicking, C. M. J. *Griechische Verselehre*. (*Handbuch der Altertums Wissenschaft*, II, 4). Pp. X + 246. Munich: C. H. Beck, 1993.
8. Simelidis, Christos. *Selected Poems of Gregory of Nazianzus*: I.2.17; II.1.10, 19, 32: A Critical Edition with Introduction and Commentary. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 2009. 284 p.
9. Sykes, D. A. *The Poemata Arcana of St. Gregory Nazianzen: Some Literary Questions* // *Byzantinische Zeitschrift*, 1979 (Jan.). Volume 72. Issue 1. Pp. 6–15.
10. Trypanis, C. A. *Greek Poetry: From Homer to Seferis*. Pp. 896. London: Faber and Faber, 1981.
11. Wilson, N. G. *The Church and Classical Studies in Byzantium* // *Antike und Abendland*. Vol. 16 (1970). P. 68–77.

References:

1. Zvons'ka L.L. *Davniogrets'kamova: pidruchnyk* [Old Greek language: textbook]. Kyiv, Kyjivskiy universitet, 2007, 711 p. (In Ukr.).
2. Radtsyg S.I. *Istorija drevniegrecheskoj literatury: uchebnik* [History of old Greek literature]. Moscow, Vysshaja shkola, 1982, 487 p. (In Rus.).
3. Snell Bruno. *Grecheskaj ametrika* [Greek metric]. Moscow, Greko-latinskij cabinet J.A. Shychalina, 1999, 117 p. (In Rus.).
4. Agosti G.—Gonelli F. *Materiali per la storia dell'esametro nei poeti cristiani greci* // *Struttura e storia dell'esametro Greco* / M. Fantuzzi, R. Pretagostini, ed. R., 1995. Vol. 1 (*Studi di metrica classica*; 10).
5. Maas P. *Greek Metre* / H. Lloyd-Jones, trans. Oxford, 1962, 116 p.
6. Raven D. S. *Greek Metre: An Introduction*. London, 1962, 125 p.
7. Sicking C. M. J. *Griechische Verselehre*. (*Handbuch der Altertums Wissenschaft*, II, 4). Pp. X + 246. Munich: C. H. Beck, 1993.
8. Simelidis Christos. *Selected Poems of Gregory of Nazianzus*: I.2.17; II.1.10, 19, 32: A Critical Edition with Introduction and Commentary. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 2009, 284 p.
9. Sykes D. A. *The Poemata Arcana of St. Gregory Nazianzen: Some Literary Questions* // *Byzantinische Zeitschrift*, 1979 (Jan.). Volume 72. Issue 1. Pp. 6–15.
10. Trypanis C. A. *Greek Poetry: From Homer to Seferis*. London: Faber and Faber, 1981, p. 896.
11. Wilson N. G. *The Church and Classical Studies in Byzantium* // *Antike und Abendland*. Vol. 16 (1970). P. 68–77.